

Väitekiri rahvaluulekogumisest kui modernsest valikust XIX sajandi lõpu Eestis

Katre Kikas. Moderniseerumine rahvaliku kirjalikkuse peeglis: 19. sajandi lõpu rahvaluulekogujad arhiivi ja avalikkuse äärealal. (Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 39.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2024. 295 lk.

26. augustil 2024 kaitses Katre Kikas väitekirja rahvaluulekogumise suurorganisatorite Jakob Hurda ja Matthias Johann Eiseni kaastööliste kirjutamispraktikate kohta XIX sajandi viimasel kümnendil. Kikas positsioneerib end uurijana folkloristika ja ajalooteaduse vahele, leides oma meetodites sarnasusi mõlema lähenemisega. Sealjuures on töö uurimisküsimused ja tulemused asjakohased ka sotsiollingvistika alal.

Eesti Rahvaluule Arhiivis säilitatavad käsikirjad on kummalised. Lugejale, kes tunneb rahvaluuletekste tekstiväljaannete kaudu, on üllatav, kui palju erineb käsikirjaköites avanev pilt raamatutes struktureeritud ja kergesti loetavatest folklooripaladest. Seda laadi tähelepanekutest sai Katre Kikase uurijateekond tõuke juba bakalaureuseõpingutest alates. Artikli-

põhine doktoritöö hõlmab aastatel 2013–2023 ilmunud kaheksat eriilmelist artiklit ning põhjalikku katuspeatükki, mis seob artiklites käsitletud mitmekesised teemad tervikuks, selgitab allikmaterjalide konteksti ja tutvustab metodoloogiat.

Hurda ja Eiseni rahvaluulekogud, mille materjalidele Kikas keskendub, on eesti folkloristika nurgakiviks ning nende kogude ajaloo kohta on ilmunud kümneid uurimusi. Rahvaluuleteaduse ajaloo uusmõtestamine on aga vajalik distsipliini paremaks mõistmiseks kaasaegsete uurimisküsimuste valguses. Hurt ja Eisen olid kogumistöö eestvedajad, kellele sajad kaastöölised rahvaluuletekste, aga ka kirju ning muid materjale saatsid. Kikase töö keskmes on küsimus, millele vastamiseks Hurda ja Eiseni kaastööliste saadetised hea allika pakuvad: mida XIX sajandi lõpu kirjaoskajad selle oskusega peale hakkasid? Kikas näitab rahvaliku kirjalikkuse mõiste kaudu, kuidas rahvaluulekogumise aktsioonide käigus loodud tekstid on oluline allikas tollase ühiskonna moderniseerumise uurimiseks. Artiklites esitab Kikas oma keskset uurimisküsimust konkreetiseerivaid küsimusi: milline oli kogumistöös osalejate positsioon kirjutajana ja avalikkuse suhtes ning milliseid žanre nad kasutasid?

Uurimus tegeleb arhiiviteksidest distsipliini äärealal, vaadeldes materjale, mida pole seni eesti folkloristikas sageli uurimisväärselt peetud. Nende käsikirja-

kõidetesse jõudnud tekstide kirjutajad on vähese haridusega ja piiratud ligipääsuga avalikule ruumile. XIX sajandi viimasel aastakümnel kahele rahvaluulekogumise suurorganisaatorile saadetud rahvaluule ja kaaskirjad kajastavad nende kirjapanijate suhet avalikkuse ja moderniseerumisega. Kikas näitab, et oluline on märgata, kuidas rahvaluuletekstide kirjanek toimus kirjalikus suhtluses kogumise organisaatoritega ning pakkus osalejatele muu hulgas kanali oma kirjutamisoskuse üle reflekteerimiseks, aga ka katsetusteks selliste tekstide loomisel, milleks neil üheski teises kontekstis adressaate polnud. Kikas järeldeb, et rahvaluulekogumine võis olla üks paljudest viisidest tunda end kaas-aegse ja ühiskonna uuenemisse kaasatud inimesena. Kogumisaktsioonis osalemine võis olla seotud kogukonna ja rahvuse ideedega, nagu seda senistes uurimustes näidatud oli,¹ aga ka kogujate isiklike ning praktiliste eesmärkidega, mida uurijad seni vähem vaadelnud on. Isiklikudki eesmärgid olid seotud ühiskonna moderniseerumisega ning nende marginaliseerimine tähendaks kogumistöö sagedase konteksti ignoreerimist. Kikas näitab, miks rahvaluulekogumine ja oma tegevuse üle reflekteerimine – laiemalt enda kirjalikult väljendamine – võis olla kogumisaktsioonides osalejatele oluline.

Töö peamise osa moodustavad ilmumise järjekorras esitatud artiklid, mis avavad rahvaluulekogumise eri aspekte, liikudes paljuski üldisemalt kogumistöö kui terviku ja suuremate projektide kirjeldamiselt üksikisikute ja nende kirjaliku eneseväljenduse selgitamisele. Artiklites jäävad kõlama lisaks rahvaluulekogujate omadele ka kogumistöö organisaatorite, kommenteerijate ja isegi vastaste hääled.

¹ Nt **M. Laar**, Äratajad. Rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad. (Scripta Archivi Historici Estoniae.) Tartu: Eesti Ajarhiiv, 2005.

Analüüsi objektiks on nii tekstide sisuline kui ka stilistiline, keeleline ja vormiline pool. Kikas rõhutab, et artiklite keskmeks pole mitte tüüpilised, vaid kõnekad juhtumid (ingl *telling case*).² Koos doktoritöö katuspeatükiga moodustavad eri teemadega artiklid sisulise terviku.

Kikas oli korrespondentide tööst ülevaate saamisel põhjalik: ta ei lähenenud käsikirjadele mitte registre ja kartoteekide etteantud süstemaatika kaudu, vaid luges rahvaluulekogusid (Hurda kogus on 114 696, Eiseni kogus 90 100 lehekülge), keskendudes rahvaluulelise sisu asemel eelkõige saadetist raamivatele tekstidele ja nende kontekstile. Kuigi analüüsivate kogude maht on suur, pole meetodid statistilised: kui Kikas on leidnud tekstid oma uurimisküsimustele vastamiseks, kasutab ta pigem lähilugemise meetodit. Publikatsioonides peegeldub uurija tööjärg: artiklis, mis ilmus 2017. aastal, mainis autor, et analüüsitud materjal esindab ligikaudu kolmandikku või poolt Jakob Hurdale saadetud elulookirjeldustest, sest Hurda kogu pole veel tervikuna läbi vaadatud. Väitekirja kaitsmise ajaks oli Kikas siiski tutvunud kõigi materjalidega. Ta märkis lugemise käigus välja juhtumid, mis millegi poolest küsimusi tekitasid, ning kontekstualiseeris neid nii teiste rahvaluulesaadetiste kui ka tollase ajakirjanduse abil. Doktoritöö keskendubki kõnekatele juhtumitele, kusjuures Kikas selgitab, et kõneka ja tüüpilise juhtumi piiri on raske tõmmata. Kõneka juhtumi mõiste jääb üksnes katuspeatükki, artiklites käsitletud juhtumite puhul ei ole seda aga kasutatud. Pigem jääb mitmel pool kõlama kirjeldatud juhtumite tüüpilisus. Siiski on Kikase eesmärgiks olnud avada seni varju jää-

² Vt **J. C. Mitchell**, Typicality and the case study. – *Ethnographic Research: A Guide to General Conduct*. (ASA Research Methods in Social Anthropology.) Toim R. F. Ellen. London: Academic Press, 1984, lk 237–241.

nud kogumis- ja kirjatöö aspekte. Doktoritöösse kaasatud artiklid avavad muu hulgas rahvalikku keelekorraldust, omaeluloolisust, rahvaluulekogumise epistolaarset laadi, niinimetatud äratussõnu, mis võimalikke uusi rahvaluulekogujaid ärgitaks, ning muidki teemasid. Nendega pole XIX sajandi lõpu rahvaluulekogude eripärase ja seni varju jäänud sisu – aga ka väitekirja keskmes olnud modernsuse – uurimise võimalused muidugi ammenatud. Seda tõestavad ka Kikase arvukad artiklid ja ettekanded, mis doktoritöö osaks ei saanud.

Katre Kikase doktoritöö on tähtis täiendus eesti rahvaluule ajaloo uurimi-

sele, samuti laiemalt XIX sajandi lõpu eesti ühiskonna arengute mõtestamiseks. Rahvaluulekogumine oli tollal modernne valik, mille kaudu ennast kirjutajana positsioneerida või leida võimalus suhelda avalikkusega, milleks suurel osal kirjaoskajatest tollal alternatiivne kanal puudus. Rahvaluulekogujate tegevuse mõtestamine rahvaliku kirjalikkuse mõistestiku kaudu aitab näha seni folkloristide huvialade perifeeriasse jäänud inimeste motiive.

KAISA LANGER